

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ ЗЛОЧИНЦІВ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ЗЛОЧИНИ ЩОДО МАЛОЛІТНІХ

Хижняк Є. С.

Латентність статевого злочинця, як взагалі, так і відносно малолітнього, як свідчить практика, є дуже високою. Змінити такий стан, сприяти своєчасному запобіганню, виявленню та розкриттю зазначених злочинів повинна розроблена з урахуванням практики криміналістична методика їх виявлення й розслідування. Важлива роль у формуванні наведеної методики належить характеристика особистості злочинця, які вчиняють злочини щодо малолітніх. Знання й урахування слідчими цієї характеристики дозволяє йому при розслідуванні конкретного злочину визначити коло пріоритетних завдань, уникнути непотрібних витрат часу і сил.

Комплексний аналіз проблем виявлення й розслідування статевого злочинця, учиненого щодо малолітніх, в нашій країні не проводився. У різні періоди теоретичним дослідженням насильницьких злочинів проти особи, також і неповнолітніх і малолітніх займалися вітчизняні й зарубіжні вчені: С.М. Абельцев, Ю.М. Антонян, Р.О. Базаров, А.І. Бойцов, В.О. Василевич, А.В. Варданян, Л.Д. Гаухман, В.О. Глушков, В.В. Голіна, І.Н. Даньшин, О.М. Костенко, Н.К. Котова, В.М. Кудрявцев, Р.О. Левертова, В.В. Лунєєв, М.О. Ткаченко, О.Є. Михайлов, М.І. Панов, Є.П. Побігайло, Н.Х. Сафуллін, Л.В. Сердюк, В.І. Сімонов, В.В. Тищенко, Н.В. Яницька та ін. Дослідженню питань правового регулювання суспільних відносин у сфері нормального розвитку неповнолітніх і малолітніх присвячені роботи Г.А. Алєєва, І.П. Васильківської, В.В. Вітвіцької, Б.М. Ворника, О.М. Джужи, О.І. Карпенко, С.Г. Кириєнко, Л.В. Крижної, І.І. Лановенка, В.Т. Маляренка, П.С. Матишевського, В.П. Мироненко, О.Є. Михайлова, О.Є. Мойсєєвої, В.Ф. Мороза, В.М. Оржеховської, Л.І. Романової, В.Я. Рыбальської, К.К. Сперанського, В.О. Тулякова, І.К. Туркевич, Т.М. Чебикиної, Н.С. Юзікової, А.О. Ярового, С.С. Яценка та ін.

Метою статті є розроблення характеристики особистості злочинця, які вчиняють злочини щодо малолітніх.

Незважаючи на достатньо ґрунтовний рівень розроблення проблем особистості злочинця в криміналістичній і кримінологічній літературі, виділення самого поняття “особистість злочинця” все ще продовжує залишатися предметом дискусій. Зокрема, І.І. Карпець поставив під сумнів необхідність виділення й вивчення поняття “особистість злочинця”, оскільки “психологія різних категорій людей, що вчиняють різні злочини, їх погляди на поняття злочинного далеко не однакові” [9]. Критично ставиться до особистісного підходу А.М. Яковлев. На його думку, морально-психологічні якості будь-якої досліджуваної особистості є суб’єктивною оціночною характеристикою, відокремити в якій справжні властивості та якості досліджуваного суб’єкта від того, хто дає йому оцінку, принципово неможливо. Навпаки, А.Б. Сахаров вважав, що виділення поняття “особистість злочинця” не тільки допустимо, а й є необхідним [15]. Адже виключення цього поняття з предмета юридичної науки неминуче призводить до порушення принципу системності, оскільки “загальне” існує лише в “окремому”, через “окреме”.

Якщо виходити з того уявлення, що особистість насильника-злочинця є “сукупністю соціально зумовлених негативних властивостей і якостей особи, яка обрала у

взаємодії з конкретною життєвою ситуацією насильницький спосіб вчинення злочину”, причому “насильство є обов’язковою ознакою злочину і може бути як елементом мотивації, так і інструментом (способом) досягнення злочинного результату”, то слід погодитися з необхідністю вивчення даного феномена за кількома параметрами або напрямками [18]. За результатами аналізу матеріалів практики можна зробити висновок, що насильницьким сексуальним злочинцем притаманний вік до 25-30-ти років. Звичайно ж, на поширеність сексуальних злочинів серед осіб цієї вікової категорії дуже впливають фізіологічні особливості організму, бо в цей час: формуються психосексуальні орієнтації, а функціонування ендокринної системи, також статевого залоз, досягає максимуму; завершується формування особистості, темпераменту, соціальної свідомості; у поведінці проявляється потреба самоствердження, також по відношенню до представників іншої статі. Якщо на цьому тлі відбувається ще й збільшення ролі негативних факторів середовища, то створюється сприятливі підстави для різних порушень у становленні сексуальності малолітніх. Для насильницьких сексуальних злочинців дуже специфічний і освітній рівень - він вищий, ніж у ґвалтівників взагалі, але нижче освітнього рівня населення в цілому. Примітно, що вища освіта не є перешкодою для статевого злочинця, більше того, злочинці, які навчалися у вузах, відрізняються підвищеною витонченістю своїх дій, а також умінням уникати викриття. Вища освіта найхарактернішою для осіб, які вчинили статеві злочини щодо малолітніх.

Як свідчить статистика, більша частина статевого злочинця учиняється в стані алкогольного сп’яніння. Зауважимо, що алкоголізм є однією з основних умов в механізмі більшості сексуальних злочинів. Як показують дослідження, у алкоголіків спостерігається досить широка різноманітність поєднань алкоголізму і статевого розладу [7]. Це переважно порушення статевого бажання щодо об’єкта (гомосексуалізм), віку (педофілія, геронтофілія), родинних зв’язків (інцест), рідше зустрічаються порушення статевого бажання за способом його задоволення (наприклад, сексуальний садизм). За наявними у нас даними, 61 % винних у статевих злочинах щодо малолітніх - психічно здорові. Серед решти переважають: психопати - 15,8 %, хронічні алкоголіки - 9 %, олігофрени - 6,8 %, особи із залишковими явищами травм черепа - 2,8 %. Звертає на себе увагу той факт, що олігофренів серед ґвалтівників удвічі більше, ніж серед убивць і корисливих злочинців. Це пояснюється тим, що інтелектуальна обмеженість заважає встановлювати контакти з жінками для цілей сексуального зближення. Дефекти мови, обмежений запас слів, їх неправильне вживання й вимови, уповільненість рухів, незграбність, одноманітність і бідність міміки, “тупе” маскообразне обличчя, порушення будови черепа тощо, у поєднанні з неохайністю - все це з дитячих років ускладнює олігофреном взаємини з іншими людьми, викликає в них відповідні озлоблення і замкнутість.

У дослідженнях аномального суб’єкта насильницьких статевого злочинця, як правило, виявляється кілька

моментів: 1) поряд з численними психічними порушеннями у даній категорії осіб часто зустрічається розлад статевого бажання в рамках парафільної і псевдопарафільної поведінки, 2) до психологічних особливостей відносяться також значні варіації статорольової ідентичності; 3) психосексуальні порушення роблять значний вплив на процеси вольового контролю в період кримінальної поведінки, 4) психологічні й патопсихологічні особливості сексуальних порушень представляють можливості прогнозу сексуальної поведінки і оцінки суспільної небезпеки особи злочинця з психосексуальними аномаліями [8]. При оцінці психопатологічних порушень та їх ролі в генезі насильницької сексуальної поведінки фахівці займають різні позиції. Одні різко критикують “патологізацію” і “психологізацію” сексуальних злочинців, акцентуючи увагу на тому, що наявні у них відхилення не впливають на кримінальну відповідальність [2]. Інші ж [11], навпаки, наділяють парафільні відхилення роллю провідних причин злочинної поведінки, що відносяться до вольового компоненту юридичного критерію неосудності, тобто мають правові наслідки. Н.А. Ісаєв оцінює обидві точки зору як крайнощі й обґрунтовує “золоту середину”, удаючись для цього до докладного аналізу психологічних і патопсихологічних механізмів сексуальної поведінки і її кримінальної реалізації [8].

Дослідження свідчать про різноманіття патогенетичних механізмів і мотиваційних передумов сексуального насильства. Найпоширенішим мотивом статевого злочину є зняття сексуальної напруги. Інший мотив, який часто зустрічається - сексуальне самоствердження. Він формується переважно в осіб, які виховувалися у сім'ях, де домінували жінки. Такий стан зазвичай викликає статорольову фрустрацію і агресію, спрямовану на жінку. Оскільки чоловіки в таких сім'ях позбавлені можливості самоствердження, вони реалізують свою незадоволеність пізніше - в формі агресії по відношенню до жінки-символу, якою є жертва зґвалтування. Звідси в основі сексуального насильства часто лежать механізми гіперкомпенсації чоловіків. Заслугує на увагу мотивація статевого злочинця щодо малолітніх. Легко припустити абсолютне панування сексуальних спонукань, що виникають на ґрунті відповідних потреб. Проте проведене вивчення кримінальних справ показало, що сексуальний мотив присутній не завжди.

Для кримінальної обстановки в Україні актуальним є різке зниження мотиваційного порогу, у результаті чого злочин вчиняється за першим, часто неусвідомлюваним спонуканням. Причина - зменшення кількості стримуючих мотивів через психологію вседозволеності, прославлення прав і свобод особистості при замовчуванні обов'язків, падіння моралі і всього іншого, що завжди супроводжує соціальні реформації, а також слабка ефективність діяльності правоохоронних органів. Все це призводить до психології ризику, необґрунтованою ставкою на швидкість реагування на зовнішні подразнення, до надій на безкарність; все це спричинило і збільшення статевого злочинів відносно малолітніх.

Наступним фрагментом характеристики особистості сексуального злочинця є узагальнення її властивостей і ознак. Як справедливо відзначається в літературі, “практичне значення висновків, які випливають з теоретичного аналізу буде істотним, якщо перейти ... до таких категорій, як “типологія особистості злочинця” [12]. Відповідаючи важливим науковим завданням і практичним цілям, типологія як метод наукового пізнання фіксує те

головне, без чого немає і не може бути особистості злочинця, тобто розкриває внутрішні стійкі зв'язки між істотними ознаками і тим самим сприяє виявленню закономірностей, властивих злочинцеві як типу [6]. Типологія проникає в сутність особистості злочинця, вона пов'язана з вивченням таких властивостей людини, як свідомість і психіка, темперамент і емоції, навички та вміння, спрямованість, установки, потреби [5; 10]. До сьогоднішнього дня про типи особистості злочинця розроблено досить повно [3; 4; 14], хоча серед учених, як і раніше, існують різні точки зору з даного питання. Одне очевидно: типологія особистості допомагає виявити причини злочинної поведінки, а, отже, ефективніше сприяти запобіганню злочинів. Головною же типологічною ознакою при цьому визнається така, яка визначає взаємини між особистістю й суспільством. Завдяки їй встановлюються ступінь “відчуженості” людини від суспільства й навколишнього середовища, а також стійкість способів її поведінки. За глибиною, стійкістю й злісністю антисоціальною спрямованістю та ціннісною орієнтацією особистості виділяють такі типи: “випадковий”, “ситуативний”, “нестійкий”, “злісний”, “особливо небезпечний” злочинець.

Щодо спрямованості й ступеня суспільної небезпеки особи злочинця, який учиняє злочини проти статевої свободи й статевої недоторканності малолітніх, Ю.М. Антонян, спираючись на приклади з судової практики, виділяє такі типи - ситуативний - до цього типу належать особи, які вчинили сексуальні злочини під впливом конкретної ситуації [1].

Для морально-психологічних властивостей осіб, які вчиняють зґвалтування, типовий егоїзм, при якому власні бажання і почуття розглядаються як єдино значущі для вибору варіанта поведінки й підлягають безумовному задоволенню. Таким особам властиві неповага до жінок, примітивізм і цинізм у поглядах на статеві стосунки. У науковій літературі виділяються наступні риси морально-психологічної характеристики сексуальних насильників: жорстокість, яка переходить в грубість, цинізм і відсутність почуття сорому, неповагу до людей, егоїзм, споживацьке ставлення до оточуючих; крайній примітивізм у поглядах на взаємини статей, що зводить їх тільки до фізіологічного акту; погляд на жінку як на нижчу істоту, покликану служити чоловікові для статевої насолоди; розгнущданість, і не визнання жодних перепон на шляху до задоволення статевого бажання; моральна розбещеність.

Серед сексуальних злочинців можна виділити тих, у діях яких відбувається умовне повернення в емоційно комфортний стан минулого, відхід від складних сексуальних відносин з досвідченими дорослими жінками до простіших - з підлітками. До цієї категорії злочинців можна віднести тих, які вчиняють зґвалтування дітей у віці 13-14-ти років. Сексуальні дії з ними найчастіше вчиняються збоченими способами і в поєднанні з розпусними діями, що гарантує важкі фізичні й психічні наслідки для потерпілих. Сюди ж можна віднести і ті випадки, коли батько (вітчим) вступає у насильницький статевий зв'язок зі своєю малолітньою донькою (падчеркою).

Особи, які вчиняють насильницькі сексуальні злочини відносно малолітніх, як правило, одружені або мають постійного статевого партнера поза шлюбом - дорослу жінку. Але статеві контакти з ними не приносять сексуального задоволення або ж є неможливими в той час і в тих формах, які потрібні чоловікові. Це може

бути пов'язано зі слабкістю або з наявними деформаціями сексуального бажання самого чоловіка, або з фригідністю партнерки тощо.

Серед педофілів відзначається високий відсоток вихідців з інтелектуального середовища. Представники цієї групи - невпевнені в собі чоловіки, виховані під зайвою материнською опікою і з ізоляцією від "поганих товаришів", а часто просто позбавлені в дитячому та підлітковому віці контактів з однолітками. Їх матері, оцінюючи своє заміжжя негативно, знаходили в синах компенсацію незадоволеною в шлюбі чуттєвості. Під їх впливом сини вкрай негативно оцінювали особистість батька, сприймаючи його як злого і грубого "мужлана" [16, 210]. Для такого змушеного сина малолітній потерпілий чоловічої статі служить об'єктом компенсації за переживання дитинства і, крім того, обґрунтовано представляється джерелом менших проблем, ніж дорослий партнер. Це пов'язано не тільки з його доступністю і легкістю контактів з ним, а й з тим, що потерпілий підліток не здатний на негативні оцінки можливої сексуальної невдачі.

Особливості особистості насильницького злочинця, який учиняє статеві злочини щодо малолітнього, позначаються на причинах конкретних діянь. Серед них найбільш значимі наступні: а) розблокування сексуальної потреби; б) "повернення" в психологічно комфортні переживання періоду статевого дозрівання; в) підпорядкування вимогам молодіжної групи для того, щоб не виглядати в очах приятелів неповноцінною людиною; г) підтвердження свого чоловічого статусу при попаданні у психологічну залежність від провокуючої поведінки малолітньої.

Емоційне відкидання дитини в дитинстві його батьками може зумовити його подальший життєвий шлях. Даний факт породжує тяжкі спогади, які переносяться в сферу несвідомого і можуть бути настільки травматичними, що мотивують злочинно-насильницьку поведінку. Головним імпульсом поведінки стає "зняття" психотравмуючих переживань дитинства шляхом нападу на об'єкт, який викликає негативні асоціації з цим періодом життя.

Аналіз особистості злочинця, який учиняє сексуальне насильство щодо малолітніх, дозволяє зробити такі висновки. 1. Сексуальне насильство щодо малолітніх має "чоловіче обличчя", хоча з 1998 р. темпи приросту жінок серед сексуальних насильників випереджають загальний приріст цієї категорії, що напевно є наслідком криміналізації насильницького лесбійства. 2. Для сексуальних насильників, особливо педофілів, характерний високий рівень освіти. 3. Найбільш кримінально активною при вчиненні даного виду злочинів є вікова група від 24 до 54 років. 4. Винним у статевих злочинах щодо малолітніх властиві різні психічні аномалії, а також грубість і цинізм, споживацьке ставлення до жінки, моральна розбещеність. 5. По спрямованості й ступеню суспільної небезпеки особи винного, а також за способом учинення злочину і особливостей конкретної ситуації, в якій учиняється діяння, сексуальні злочинці придатні до багаторівневої класифікації.

Література

1. Антонян Ю.М. Понятие и криминологическая классификация насильственных преступлений // Совре-

менная преступность: новые исследования: сборник статей. - М., 1993.

2. Блувенштейн А.В. Соотношение социального и биологического в личности сексуального преступника // Актуальные проблемы борьбы с преступностью: Сборник научных трудов. - Ярославль: ЯрГУ, 2004.

3. Воронин Ю.А. Типология личности преступника: Автореф. дисс... канд. юрид. наук. - Свердловск: СвЮИ, 1974.

4. Дагель П.С. Проблема типологии и классификации личности неосторожных преступников // Вопросы борьбы с преступностью. - 28-й вып. - М.: Юрид. литература, 1978.

5. Жариков В.Ю. Криминологическое значение типологии личности // Сов. государство и право. - 1978. - № 3.

6. Игошев К.Е. Типология личности преступника и мотивация преступного поведения. - Горький: ГВШ МВД СССР, 1974.

7. Изотов Н.Н. Уголовная ответственность за насильственные действия сексуального характера: Автореф. дисс... канд. юрид. наук. - Ставрополь, 2000.

8. Исаев Н.А. Психологические и патопсихологические особенности лиц с насильственными формами криминального сексуального поведения // Юридическая психология. - 2006. - № 2. - С. 59-64.

9. Карпец И.И. Проблема преступности. - М.: Юрид. литература, 1969.

10. Исследование грабежей и разбоев в системе преступного насилия / С.И. Кириллов, С.А. Солодовников. - Смоленск, 1997.

11. Козуля В.А. Психологические и психиатрические аспекты серийных сексуальных преступников // Серийные сексуальные преступления и борьба с ними: Сборник научных трудов. - Казань: Изд-во Казан, ун-та, 2003.

12. Криминология. Учебник для юридических вузов / Под ред. В.Н. Бурлакова, В.П. Сальникова, С.В. Степашина. - СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 1999.

13. Курс советской криминологии. Предмет. Методология. Преступность и ее причины / Под ред. В.Н. Кудрявцева, И.И. Карпеца, Б.В. Коробейникова. - М.: Юрид. литература, 1985.

14. Надъярный А.В. Психологическая характеристика типов правонарушителей // Вопросы борьбы с преступностью. - 1-й вып. - М.: Юрид. литература, 1974.

15. Сахаров А.Б. Актуальные вопросы учения о личности преступника // Теоретические проблемы учения о личности преступника. - М.: Юрид. литература, 1979.

16. Старович З. Судебная сексология. - М., 1991.

17. Типология и классификация в социологических исследованиях. - М., Наука, 1982.

18. Чахов Г.Н. Личность современного насильственного преступника как объект криминологического изучения: Автореф. дисс... канд. юрид. наук. - Ростов н/Д: РЮИ МВД России, 2004.

19. Яковлев А.М. Теория криминологии и социальная практика. - М.: Наука, 1985.

Хижняк Є.С.

*аспірант кафедри криміналістики Національного
університету "Одеська юридична академія"
Надійшла до редакції 30.07.2012*